

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра правоохоронної діяльності та поліціїстики
Факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Судові та правоохоронні органи України»
вибіркових компонент освітньої програми першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність

за темою № 1 - «Предмет, основні поняття й система дисципліни «Судові та правоохоронні органи України»»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30 серпня 2023 р. №7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25 серпня 2023 р. №7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29 серпня 2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри правоохоронної діяльності та поліціїсти

Протокол від 18 серпня 2023 року № 8

Розробники:

1. Професор кафедри правоохоронної діяльності та поліціїсти, доктор юридичних наук, професор Синявська Олена Юхимівна.
2. Доцент кафедри правоохоронної діяльності та поліціїсти, кандидат юридичних наук, доцент Голуб Микола Володимирович
3. Доцент кафедри правоохоронної діяльності та поліціїсти, кандидат юридичних наук, доцент Тихонова Дар'я Сергіївна.

Рецензенти:

1. Заступник начальника відділення поліції №3 Харківського районного управління поліції №1 ГУНП в Харківській області, доктор, снс Прокопенко О.Ю.
2. Доцент кафедри адміністративного права та процесу Факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Казанчук І.Д.

План лекції

1. Сутність правоохоронної діяльності держави: її поняття, ознаки, завдання та напрямки.
2. Правоохоронні органи України: поняття, ознаки, завдання та напрямки діяльності.
3. Предмет і система дисципліни “Судові та правоохоронні органи України”, її місце і значення для вивчення інших юридичних дисциплін.
4. Основні джерела курсу “Судові та правоохоронні органи України”.
5. Взаємовідносини суду та правоохоронних органів з іншими органами державної влади й управління.

Література:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України* від 23 липня 1996 року, № 30. Ст.141. зі змінами [№1401-VIII від 02.06.2016](#), ВВР, 2016, №28, ст.532 [№2680-VIII від 07.02.2019](#), ВВР, 2019, №9, ст.50 [№ 27-IX від 03.09.2019](#), ВВР, 2019, № 38, ст.160.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 липня 2012 року. *Урядовий кур’єр*. 05.09.2012. № 159 (із змінами та доповненнями, внесеними згідно із Законами [№ 1702-VII від 14.10.2014](#), *Відомості Верховної Ради*, 2014, № 50-51, ст.2057 [№ 1404-VIII від 02.06.2016](#), *Відомості Верховної Ради*, 2016, № 30, ст.542 [№ 1791-VIII від 20.12.2016](#), ВВР, 2017, № 4, ст.42 [№ 1798-VIII від 21.12.2016](#), ВВР, 2017, № 7-8, ст.50 [№ 198-IX від 17.10.2019](#)).
3. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 1. Ст.1. Із змінами, внесеними Законами [№ 2147-VIII від 03.10.2017](#), *Відомості Верховної Ради*, 2017, № 48, ст.436 [№ 2447-VIII від 07.06.2018](#), ВВР, 2018, № 24, ст.212 [№ 2646-VIII від 06.12.2018](#), ВВР, 2019, № 4, ст.32 [№ 193-IX від 16.10.2019](#) [№ 263-IX від 31.10.2019](#) }.
4. Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 року зі змінами, внесеними Законами [№ 5040-VI від 04.07.2012](#), *Відомості Верховної Ради*, 2013, № 25, ст.246 [№ 5288-VI від 18.09.2012](#), ВВР, 2013, № 37, ст.490 [№ 245-VII від 16.05.2013](#), ВВР, 2014, № 12, ст.178 [№ 1261-VII від 13.05.2014](#), ВВР, 2014, № 28, ст.937 [№ 1697-VII від 14.10.2014](#), ВВР, 2015, № 2-3, ст.12 [№ 901-VIII від 23.12.2015](#), ВВР, 2016, № 4, ст.44 [№ 113-IX від 19.09.2019](#), ВВР, 2019, № 42, ст.238}.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 15 липня 2015 р. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379 (із змінами та доповненнями, станом на 01.08.2017).
6. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2013 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208 (із

змінами та доповненнями, [№ 2612-VIII від 08.11.2018](#), ВВР, 2018, № 48, ст.380 [№ 2641-VIII від 06.12.2018](#), ВВР, 2019, № 3, ст.20 [№ 113-IX від 19.09.2019](#), ВВР, 2019, № 42, ст.238 [№ 324-IX від 03.12.2019](#)).

7. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 березня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17. Ст. 594 (із змінами та доповненнями, [№920-VIII від 24.12.2015](#), ВВР, 2016, №3, ст.35 [№2505-VIII від 12.07.2018](#), ВВР, 2018, №38, ст.280 [№ 2581-VIII від 02.10.2018](#), ВВР, 2018, № 46, ст.371}

8. Положення про Державну міграційну службу України: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. 18 {Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ [№ 118 від 01.03.2017](#) , [№ 583 від 09.08.2017](#)}

9. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051 (із змінами та доповненнями, [№ 140-IX від 02.10.2019](#) [№ 187-IX від 04.10.2019](#), [№ 263-IX від 31.10.2019](#)}

10. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12 (із змінами та доповненнями, [№ 2249-VIII від 19.12.2017](#), ВВР, 2018, № 6-7, ст.43, [№ 2469-VIII від 21.06.2018](#), ВВР, 2018, № 31, ст.241 [№ 2475-VIII від 03.07.2018](#), ВВР, 2018, № 36, ст.272 [№ 113-IX від 19.09.2019](#), ВВР, 2019, № 42, ст.238 [№ 263-IX від 31.10.2019](#)}).

11. Про Раду національної безпеки: Закон України від 5 березня 1998 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. С. 18 (із змінами та доповненнями, [№ 43-VIII від 25.12.2014](#), ВВР, 2015, № 4, ст.14 [№ 2469-VIII від 21.06.2018](#), ВВР, 2018, № 31, т.241 [№ 2646-VIII від 06.12.2018](#), ВВР, 2019, № 4, ст.32}.

12. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382 (із змінами та доповненнями, [№ 901-VIII від 23.12.2015](#), ВВР, 2016, № 4, ст.44 [№ 2469-VIII від 21.06.2018](#), ВВР, 2018, № 31, ст.241 [№ 2505-VIII від 12.07.2018](#), ВВР, 2018, № 38, ст.280 [№ 2740-VIII від 06.06.2019](#), ВВР, 2019, № 28, ст.116 [№ 113-IX від 19.09.2019](#)).

13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України №1402 від 02 червня 2016 року. Чинне законодавство станом на 07.11.2019.: (офіц.текст). ВВР №31, 2016. 545 с.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. *Голос України*. 2012. 19 травня (№№ 90–91) (із змінами та доповненнями, [№ 2581-VIII від 02.10.2018](#), *Відомості Верховної Ради*, 2018, № 46, ст.371 [№ 2599-VIII від 18.10.2018](#), ВВР, 2018, № 46, ст.374} {Щодо визнання неконституційними окремих положень див. Рішення Конституційного Суду [№ 4-р/2019 від 13.06.2019](#)} {Щодо визнання неконституційними окремих положень див. Рішення Конституційного Суду [№ 7-р/2019 від 25.06.2019](#)} {Із змінами, внесеними згідно із Законами [№ 100-IX від 18.09.2019](#), ВВР, 2019, № 40, ст.218 [№ 101-IX від 18.09.2019](#), ВВР,

2019, № 40, ст.219 [№ 113-IX від 19.09.2019](#), ВВР, 2019, № 42, ст.238.

15. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 р. *Голос України*. 2016. № 7. [№ 1798-VIII від 21.12.2016](#), ВВР, 2017, № 7-8, ст.50

[№ 2475-VIII від 03.07.2018](#), *Відомості Верховної Ради*, 2018, № 36, ст.272 [№ 2720-VIII від 16.05.2019](#), ВВР, 2019, № 22, ст.84 [№ 263-IX від 31.10.2019](#).

16. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України». {Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ [№ 47 від 27.01.2016](#) [№ 663 від 30.08.2017](#), [№ 790 від 21.08.2019](#)}

17. Положення про Національне центральне бюро Інтерполу: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 № 220 // Зібрання Постанов уряду України. – 1994. – № 2. – Ст. 25. { Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ N 532 ([532-2012-п](#)) від 13.06.2012, N 968 ([968-2017-п](#)) від 13.12.2017 }

Основна

18. Бурбика М. М., Уткіна М. С. Судові та правоохоронні органи (у схемах і таблицях) : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2016 123 с.

19. Судові та правоохоронні органи України на шляху до Європи: навч. посіб. / С.С. Ненько, О.Ю. Синявська, Ю.В. Дика, І.М. Рачинська. Херсон: Грінв Д.С., 352с.

20. Судові та правоохоронні органи: навчальний посібник / М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Ю. С. Назар, М. Т. Гаврильців, Г. Ю. Лук'янова, А. І. Годяк, М. М. Бліхар. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 388 с.

21. Лапкін А. В. Організація судових та правоохоронних органів України : навч. посіб. у схемах . Вид. 7-ме, змін. і допов. Харків : Право, 2018. 170 с.

22. Матеріали методичного забезпечення дисципліни «Організація судових та правоохоронних органів України» // Упорядн.: Є.Г. Шаніна. -Д.:ДВНЗ «Національний гірничий університет», 2012.

Додаткова

23. 61. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія / В.Д. Бринцев. Х.: Право, 2018. 464 с.

24. 62. Будаков М.О. Організаційно-правові засади діяльності спеціальних служб держав НАТО/СБУ. Науковий координаційний центр Національна академія. – К. : Видавництво НА СБ України, 2018. – 188 с.

25. 63. Головань І. Деякі проблеми виконання рішень Конституційного Суду України // Вісник Конституційного суду України.– 2018. № 6. С. 132-137.

26. 64. Городовенко В.В. Принципи судової влади: монографія. Х.: Право, 2018. 448 с.

27. 65. Кампо В., Савчин М. Легітимність рішень конституційних судів

у контексті доктрини верховенства права: компаративний та праксеологічний аспекти // Вісник Конституційного суду України. 2019. № 5. С. 99-110.

28. 76. Погорецький М.А., Яновська О.Г. Адвокатура України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2014. 368 с.

Текст лекції

1. Сутність правоохоронної діяльності держави: її поняття, ознаки, завдання та напрямки.

Діяльність держави і її органів охоплює багато сфер державного та суспільного життя. Вирішення проблем, пов'язаних з забезпеченням нормального функціонування економіки в цілому, її галузей і конкретних господарських організацій, проведення зовнішньої політики, створення умов для розвитку культури, науки і освіти, підтримання обороноздатності, правопорядку, охорона безпеки держави, а також інші функції — такий зміст цієї різноманітної діяльності.

Одне з центральних місць в ній займає виконання завдань по забезпеченню правопорядку і законності, захисту прав і свобод людини, охороні прав та законних інтересів державних і недержавних органів, трудових колективів, боротьбі з правопорушеннями та злочинними проявами. Ці завдання — предмет турботи в першу чергу держави та її органів.

Для більшості державних органів діапазон їх діяльності не замикається на рішеннях названих вище завдань — завдань безпосередньої охорони законності та правопорядку, захисту прав і свобод людини, боротьби зі злочинами та *іншими правопорушеннями.* У них на першому плані інші завдання — вирішення поточних та перспективних питань господарського будівництва, культури, науки і освіти, обороноздатності та державної безпеки, зовнішньої політики тощо. *Деякі функції з охорони правопорядку та законності вони виконують ніби додатково, поряд зі здійсненням своїх основних завдань.*

Забезпеченням безпосередньо законності та правопорядку займається значно менше органів, які існують головним чином для виконання такої ролі. Їх називають правоохоронними органами.

Щоб зрозуміти сутність критеріїв, якими слід керуватися при віднесенні тих чи інших державних органів до правоохоронних, необхідно усвідомити ознаки правоохоронної діяльності.

Правоохоронна діяльність, як вид державної діяльності має наступні істотні ознаки:

Перша ознака проявляється в тім, що така діяльність може здійснюватися не будь-яким способом, а лише з допомогою застосування юридичних заходів впливу. До них прийнято відносити заходи державного примусу та стягнення, регламентовані законом. *Наприклад:*

— *якщо скоєно злочин,* то може бути призначено покарання, встановлене кримінальним законодавством, чи інші заходи впливу, які дозволяються законом;

— *якщо майну завдано шкоду,* що не тягне кримінальної відповідальності, то може бути покладено обов'язок відшкодування цієї шкоди;

— *якщо за укладеною угодою* не виконано обов'язки, то можливе застосування майнових санкцій;

— *якщо, хтось керував автомобілем* в нетверезому стані, то його можна позбавити посвідчення водія тощо.

Серед заходів юридичного впливу важливе місце відводиться також заходам попередження протиправних дій, їх профілактиці, яка допускається у встановлених межах.

Другою істотною ознакою правоохоронної діяльності, є те, що здійснювані в процесі її виконання юридичні заходи впливу повинні суворо відповідати припису закону чи іншого правового акту. Тільки вони можуть бути основою застосування конкретного заходу впливу і чітко визначати його зміст. Орган, який застосував такий вплив, зобов'язаний пунктуально виконувати відповідне розпорядження. Наприклад, затримання особи, що вчинила правопорушення не більше як на три години

Третьою ознакою для правоохоронної діяльності є те, що вона реалізується у встановленому законом порядку з дотриманням встановлених певних процедур.

Наприклад, вирок суду, який призначив кримінальне покарання чи звільнив від нього, чи виправдав підсудного може бути встановлений тільки після проведення судового розгляду і всебічного обговорення судом всіх питань, які конкретно означені процесуальним законом. Таке обговорення повинно проходити в нарадчій кімнаті, з забезпеченням таємниці наради і дотриманням інших процедурних правил. Для прийняття рішення з застосування чи незастосування юридичних заходів впливу передбачуються встановлені законом конкретні правила, які обов'язкові для виконання, їх порушення може потягти за собою визнання рішення незаконним і недійсним.

Четвертою істотною ознакою правоохоронної діяльності є те, що її реалізація покладається перш за все на спеціально уповноважені державні органи, які комплектуються відповідним чином підготовленими службовцями — в більшості своїй юристами, а також фахівцями, які володіють знаннями з інших галузей. В їх розпорядження надаються необхідні матеріальні та технічні засоби. Організація та діяльність таких органів детально та всебічно регламентується в законодавчому порядку, в тому числі шляхом встановлення особливих процедурних (процесуальних) правил для вирішення найбільш відповідальних питань. Все це в сукупності направлене на забезпечення оперативності, обґрунтованості, законності та справедливості прийняття названими органами рішень по застосуванню юридичних заходів впливу, направлених на охорону права від вже допущених чи передбачуваних порушень.

Виходячи з названих ознак та їх короткої характеристики, можна визначити поняття правоохоронної діяльності.

Правоохоронна діяльність — це така державна діяльність спеціально-уповноважених державних та недержавних органів, яка здійснюється з метою забезпечення дотримання прав та свобод фізичних і юридичних осіб, а також законності та правопорядку шляхом застосування юридичних заходів впливу, в суворій відповідності з законом і при неухильному дотриманні встановленого ним порядку.

Структурно до системи правоохоронної діяльності входять такі напрями:

- а) діяльність державних органів із забезпечення правосуддя;
- б) діяльність органів прокуратури;
- в) діяльність з виявлення, запобігання та розслідування злочинів;
- г) діяльність із захисту державної безпеки, державного кордону та охорони правопорядку.

Питання про завдання правоохоронної діяльності в законодавчому порядку державою спеціально не вирішено. Але виходячи з положень ряду законодавчих актів, в яких в тій чи іншій мірі вирішується питання організації і основи діяльності різних правоохоронних органів, **основними об'єктами, які повинні захищатися системою державних органів є:**

- особистість — її права і свободи;
- суспільство — його матеріальні і духовні цінності
- держава її конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність.

Ці положення і слід вважати основними орієнтирами і завданнями правоохоронної діяльності.

Згідно з Конституцією України охорона названих вище цінностей покладена на всі державні органи, в тому числі і на правоохоронні органи. Це відповідає змісту завдань правоохоронних органів. У цілому **головні завдання правоохоронної діяльності** полягають в охороні закріпленого Конституцією України суспільного ладу, економічної і політичної системи держави, прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян, а отже, у зміцненні законності і правопорядку в державі. Особливе місце серед головних завдань правоохоронної діяльності посідає захист прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі, гідності та майна.

За своїм змістом правоохоронна діяльність не є «односкладною». Вона охоплює низку функцій чи конкретних напрямків, кожний з яких має свої специфічні завдання і реалізується своїми, властивими тільки йому, методами.

До головних напрямків правоохоронної діяльності держави відносяться:

- конституційний контроль,
- правосуддя,
- процесуальна діяльність прокуратури,
- забезпечення публічної безпеки і порядку;
- розслідування злочинів,
- захист прав та інтересів громадян та організацій,
- правова робота на підприємствах,
- недержавна правоохоронна діяльність тощо.

Розглянемо докладніше кожен з цих видів.

Конституційний контроль — здійснюється Конституційним Судом України. Він відноситься до ефективних засобів забезпечення верховенства конституційних приписів, які є головним атрибутом демократичної держави. Основне призначення конституційного контролю полягає перш за все в забезпеченні відповідності законів і інших нормативних актів органів законодавчої і виконавчої влади Конституції України, охороні конституційних прав і свобод особистості, офіційного тлумачення Конституції України і законів.

Конституційний Суд України є гарантом реального виконання Конституції України всіма державними органами, посадовими особами та громадянами.

Правосуддя — у здійсненні функцій правоохоронної діяльності виняткове місце посідає суд. Правосуддя - найважливіший напрямок правоохоронної діяльності держави, його здійснює тільки суд в особливому процесуальному порядку з правом застосування до правопорушника державного примусу, в тому числі й у формі кримінального покарання. Ні один інший державний орган або громадська організація не має таких повноважень як суд. Тільки суд при скільки-небудь серйозних правопорушеннях вправі розглядати такі справи і виправдовувати або застосовувати покарання від імені держави. Суд є головним інструментом дотримання правопорядку в країні і вінчає всю піраміду правоохоронних органів. Саме судовим органам належить головна і найбільш відповідальна роль в охороні права. Інші напрямки значною мірою підпорядковуються цілям і завданням правосуддя, вони покликані сприяти його успішному здійсненню, а нерідко є і підконтрольними йому. У майбутньому має відбутися подальше істотне підвищення ролі правосуддя в процесі побудови правової держави, в якій існують три гілки влади: законодавча, виконавча і судова.

Процесуальне керівництво прокурором — здійснюється уповноваженими на те прокурорами країни і спрямовані на процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та наглядом за слідчими (розшуковими) та негласними (оперативно-розшуковими) діями органів правопорядку, представництво інтересів держави у суді у випадках, передбачених законом, нагляд за виконанням рішень судів у кримінальних провадженнях щодо обмеження прав і свобод особи.

Забезпечення публічної безпеки і порядку покладено на органи Національної поліції, що входить до Міністерства внутрішніх справ України з метою попередження, припинення та розкриття правопорушень, протидії злочинності.

Розслідування злочинів — це діяльність особливих посадових осіб — слідчих, здійснювана з метою розкриття і розслідування злочинів і встановлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення для доведення їх вини або невинуватості, слідчі готують матеріали кримінальної справи для її розгляду судом.

Захист прав та інтересів громадян та організацій здійснюється перш за все адвокатурою в формі надання консультацій з правових питань, складання різного роду ділових паперів, виступів адвокатів в суді захисниками з кримінальних справ та представниками з цивільних справ; адвокатура є громадською організацією.

Правова робота на підприємствах, як вид правоохоронної діяльності, покладена на юридичну службу організацій, підприємств та спрямована на забезпечення законності, особливо в сфері договірних відносин підприємств і організацій. Юрисконсульти сприяють правопорядку в організаціях шляхом

складання угод, візування наказів, консультування співробітників та в інших формах.

Діяльність недержавних служб безпеки — здійснюється недержавними, в більшості приватними підрозділами шляхом надання допомоги правоохоронним органам у виконанні окремих завдань, пов'язаних із забезпеченням охорони фізичних осіб і підприємств та інших функцій, спрямованих на забезпечення дотримання прав і свобод юридичних та фізичних осіб, а також підтримання законності та правопорядку в державі.

З цієї короткої характеристики різновидів правоохоронної діяльності держави витікає висновок про різноманітність напрямків, форм та методів цієї діяльності органі.

Кожний з цих напрямків має за мету досягнення конкретних результатів, а саме:

- усунення порушень норм Конституції України;
- справедливий розгляд цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення;
- виявлення і усунення порушень закону процесуальним керівництвом прокурора;
- розкриття злочинів і викриття осіб, винних в їх вчиненні;
- підготовка матеріалів для розгляду конкретних справ у суді;
- надання всім, кому це необхідно, кваліфікованої юридичної допомоги, особливо тим особам, що притягаються до кримінальної відповідальності, а також надання інших юридичних послуг;
- створення умов для нормальної діяльності судів та інших органів.

Досягнення цих результатів у кінцевому результаті забезпечує виконання завдань правоохоронної діяльності, незважаючи на своєрідність і специфічність методів, що використовується в процесі реалізації конкретних її функцій.

2. Правоохоронні органи України: поняття, ознаки, завдання та напрямки діяльності.

З метою здійснення правоохоронної діяльності створюються відповідні органи, які називаються правоохоронними.

Правоохоронні органи — це існуючі в суспільстві й державі установи та організації, що здійснюють правозастосовну та правоохоронну функції, основне завдання яких полягає в забезпеченні законності, захисті прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

Законодавство України не містить чіткого переліку державних органів, які є правоохоронними.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р. до правоохоронних органів належать:

- органи прокуратури,
- Національної поліції,
- служби безпеки,

- Військової служби правопорядку у Збройних Силах України,
- Національне антикорупційне бюро України,
- органи охорони державного кордону,
- органи доходів і зборів,
- органи і установи виконання покарань,
- слідчі ізолятори,
- органи державного фінансового контролю,
- рибоохорони, державної лісової охорони,
- інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Донедавна в навчальній і науковій юридичній літературі коло цих органів не завжди визначалося однаково. До них зараховували лише суди, органи прокуратури, внутрішніх справ та юстиції й державну службу безпеки.

Розглядаючи систему судів і правоохоронних органів, варто коротко зупинитися на завданнях, що стоять перед окремими з них.

Конституційний Суд України покликаний забезпечити відповідність законів і нормативних актів органів законодавчої і виконавчої влади Конституції України й охорону конституційних прав і свобод.

Суди загальної юрисдикції на чолі з Верховним Судом, здійснюючи правосуддя, забезпечують кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Прокуратура України повинна захищати від неправомірних посягань закріплені Конституцією України незалежність держави, суспільний і державний лад, політичну й економічну системи, права національних груп і територіальних утворень, гарантовані Конституцією й іншими законами, соціально-економічні, політичні й особисті права і свободи громадян, основи демократичного устрою державної влади та ін.

Міністерство юстиції України має забезпечувати захист прав і свобод людини і громадянина, готувати пропозиції щодо вдосконалення законодавства, забезпечувати його систематизацію, розробляти проекти нормативно-правових актів і міжнародних договорів України, формувати у громадян правовий світогляд та забезпечувати організацію діяльності судів.

Міністерство внутрішніх справ України повинно забезпечувати особисту безпеку громадян, захист їх прав, свобод і законних інтересів, попередження і припинення правопорушень, охороняти і забезпечувати громадський (публічний) порядок, виявляти і розкривати злочини, розшукувати злочинців, забезпечувати безпеку дорожнього руху, захищати власність від злочинних посягань та ін.

Служба безпеки України має захищати державний суверенітет, конституційний лад, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний й оборонний потенціал України, законні інтереси держави і прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб.

Перераховані вище правоохоронні органи виконують свої завдання не ізольовано, а у взаємодії один з одним, а також з іншими державними

установами, трудовими колективами й об'єднаннями громадян.

Із загальної кількості об'єднань громадян та органів публічного управління, що існують у нашій державі, спеціальна увага приділяється таким громадським організаціям, головною метою яких є сприяння успішному здійсненню правоохоронної діяльності. Провідне місце серед них посідає адвокатура з її адвокатськими конторами, об'єднаннями та колегами адвокатів – професійними добровільними об'єднаннями, покликаними відповідно до Конституції України сприяти захисту прав і свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства та юридичних осіб і надавати їм іншу юридичну допомогу. Важлива роль адвокатури полягає у сприянні виконанню завдань правосуддя.

3. Предмет і система дисципліни “Судові та правоохоронні органи України”, її місце і значення для вивчення інших юридичних дисциплін.

Предмет дисципліни «Судові та правоохоронні органи України», як і предмет будь-якої іншої дисципліни, визначається колом тих питань і проблем, що мають вивчатися в її рамках. До цієї дисципліни належать відомості насамперед про державні органи, що здійснюють судову і правоохоронну діяльність, а також про громадські організації та органи, покликані активно сприяти такій діяльності. Серед них центральне місце посідають відомості про будову цих органів чи організацій, їх структуру, взаємозв'язок і співвідпорядкованість, головні функції, напрямки і завдання діяльності та взаємодію між ними і з усім державним механізмом. Увага зосереджується також на порядку підбору, а також статусі посадових осіб, що працюють в цих органах та на їх відповідальності.

Отже, предметом дисципліни “Судові та правоохоронні органи України” є відомості про державні органи, які здійснюють судову та правоохоронну діяльність, й інші, у тому числі громадські організації та органи, які сприяють цій діяльності, а також відомості про їх завдання, систему, принципи організації й діяльності, функції та структуру.

На відміну від багатьох інших юридичних дисциплін – кримінального, адміністративного, трудового права тощо, основою яких є певна галузь права, дисципліна «Судові та правоохоронні органи» не має такої чіткої основи. Ця дисципліна ґрунтується переважно на базі тих чи інших правових інститутів, як от інститути судоустрою, статусу суддів, оперативно-розшукової діяльності, а також окремих положень тих чи інших галузей права, зокрема, конституційного, адміністративного, кримінально-процесуального тощо.

Проте, до предмета дисципліни «Судові та правоохоронні органи» не входять питання, які стосуються, наприклад: вчення про поділ державної влади на окремі гілки, діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (це Конституційне право), обмеження правоохоронними органами окремих конституційних прав людини і громадянина (кримінально-процесуальне і кримінально-виконавче право), діяльність правоохоронних органів щодо забезпечення прикордонного режиму, режиму перебування

іноземців в Україні, правил дорожнього руху та інших адміністративних режимів і правил, а також внутрішніх управлінських аспектів діяльності правоохоронних органів, пов'язаних, скажімо, з виданням відомчих наказів та інших актів, пересиланням службової кореспонденції тощо (адміністративне право).

Таким чином, предметом дисципліни “Судові та правоохоронні органи України” є *положення про основи організації, систему, завдання, повноваження і принципи діяльності судових та правоохоронних органів, а також статус посадових осіб, що працюють у цих органах.*

Систему навчальної дисципліни складає перелік тем, що вивчаються в ній. До системи дисципліни “Судові та правоохоронні органи України” включаються теми, в яких розглядаються загальні питання, пов'язані з поняттям правоохоронної діяльності, характеристикою органів, що здійснюють цю діяльність, аналізом принципів, що лежать в основі їх побудови і діяльності.

Таким чином систему дисципліни складає сукупність взаємозв'язаних між собою питань і завдань, які вивчаються в даній дисципліні.

Відповідно до змісту предмета дисципліна “Судові та правоохоронні органи України” **поділяється на дві частини:**

- Загальну;
- Особливу.

Загальна частина дисципліни присвячена розгляду питань про загальну характеристику діяльності правоохоронних, судових та інших органів, їх взаємодію та іншими державними органами і вивчає основні поняття, систему, структуру, його законодавчі джерела.

Особлива частина містить розгляд кожного зокрема із органів судової влади і правоохоронних органів та організації з точки зору їх виникнення, побудови, внутрішньої будови і структури, мети, завдань, функцій.

Дисципліна “Судові та правоохоронні органи України” — є одним з початкових курсів, що дає вихідні знання про правоохоронну діяльність і органи що її здійснюють. Ці знання перебувають у тісному зв'язку і взаємозалежності з відомостями, що надаються студентам юридичних вузів при вивченні деяких суміжних навчальних дисциплін.

Навчальна дисципліна «Судові та правоохоронні органи України» тісно пов'язана з іншими юридичними дисциплінами - «Теорія держави та права», «Конституційне право України», «Адміністративне право України», «Кримінальний процес», «Цивільний процес» та ін.

Так, у курсі «Конституційне право України» поряд з висвітленням інших проблем розглядаються роль і місце судових та правоохоронних органів у системі органів держави, основні принципи їх діяльності, які ґрунтуються на положеннях Конституції України, зокрема, викладених у розд. VIII «Правосуддя» і XII «Конституційний суд України».

Дисципліна «Судові та правоохоронні органи України» тісно пов'язана також з адміністративним правом України, одне із завдань якого полягає у вивченні закономірностей організації та функціонування органів державного управління. Такі правоохоронні органи, як Міністерство юстиції України,

Міністерство внутрішніх справ України та підпорядковані їм установи, здійснюють функції державного управління.

Крім того, найтісніше ця дисципліна пов'язана з дисциплінами «Кримінальний процес» і «Цивільний процес», основне призначення яких — аналіз і регламентація діяльності судів загальної юрисдикції щодо розгляду та вирішення кримінальних і цивільних справ, а також діяльності правоохоронних органів, завдання яких полягає в розкритті злочинів, встановленні осіб, які їх скоїли, а також розмірів заподіяної злочином шкоди, у здійсненні заходів забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна.

Зауважимо також, що у процесі вивчення дисципліни «Теорія держави та права» розглядаються суть держави, її функції, етапи розвитку держави та права, висвітлюються питання про право, законність, що має значення для розуміння сутності судових та правоохоронних органів і їх функцій. У повній відповідності до визнання особливої ролі правосуддя в умовах правової держави, а отже, і органів, покликаних його здійснювати, дисципліна «Судові та правоохоронні органи України» приділяє велику увагу висвітленню понять правосуддя та його принципів, будови судової системи, організації й основних функцій судів загальної юрисдикції, всіх їх ланок — місцевих та апеляційних судів і Верховного Суду. Система цієї дисципліни також охоплює теми, присвячені Міністерству юстиції, прокуратурі, Міністерству внутрішніх справ України та Конституційному Суду.

4. Основні джерела курсу «Судові та правоохоронні органи України».

У загальному розумінні *джерела* — це письмові матеріали, з яких у разі застосування відповідних методів одержують знання про предмет курсу. *Джерела бувають наступними: керівні* (найважливіші політичні документи, рішення), *юридичні* (закони, підзаконні акти, нормативні акти міністерств і відомств) і *літературні* (підручники, навчальні посібники, збірники, монографії, інші публікації).

У рамках дисципліни «Судові та правоохоронні органи України» вивчається сукупність законодавчих актів, в яких регламентуються основи організації та діяльності суду, прокуратури, органів внутрішніх справ та юстиції, а також адвокатури й інших громадських організацій, завданням яких є, насамперед, сприяння правоохоронній діяльності.

Основним джерелом розглядуваної дисципліни є Конституція України — акт, який має найвищу юридичну силу і визначає основні засади державного та громадського життя, суспільного ладу і політики, взаємовідносини особи і держави, основні права, свободи й обов'язки особи, територіальний устрій, порядок створення та структуру органів державної й виконавчої влади. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Закони й інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Якщо закони чи нормативні акти не відповідають нормам Конституції України, то діють норми, закріплені Конституцією України.

Для цієї дисципліни особливе значення мають конституційні положення,

що містяться в розділах VIII «Правосуддя» та XII «Конституційний суд України», в яких висвітлено питання структури відповідних органів, основи їх взаємовідносин і порядок утворення, а також визначено головні завдання. Там само сформульовано основні принципи будови низки правоохоронних органів і правосуддя в нашій країні.

Не менш важливими для дисципліни «Судові та правоохоронні органи України» є і положення інших розділів Конституції України, зокрема розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», де чітко закріплено основні права, свободи й обов'язки громадян України.

Статті Конституції України – юридична база для вироблення й ухвалення всіх інших законодавчих актів, у тому числі актів з питань організації і діяльності судових та правоохоронних органів.

До джерел розглядуваної дисципліни належать також закони України, що регламентують повноваження судових та правоохоронних органів, їх структуру та принципи діяльності. Закони України можуть бути комплексними й поточними. До комплексних належать закони України, що встановлюють повноваження, структуру, принципи організації та діяльності правоохоронних органів: «Про судоустрій і статус суддів України», «Про Конституційний Суд України», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про нотаріат» та ін. Поточні закони вносять зміни й доповнення в комплексні закони і в подальшому стають їх складовими.

Під час характеристики джерел, що безпосередньо стосуються вивчення цієї дисципліни, варто відзначити, що багато положень, закріплених у законодавчих актах, нерідко уточнюються і розкриваються у наказах, інструкціях і вказівках, які можуть видаватися керівниками правоохоронних міністерств і відомств, але тільки на підставі закону.

Так, накази, вказівки й інструкції Міністерства внутрішніх справ України містять положення, що стосуються діяльності як центрального апарату, так і численних територіальних підрозділів органів внутрішніх справ. Генеральним прокурором України видаються накази, вказівки і розпорядження, обов'язкові для виконання всіма органами прокуратури.

Велике значення мають також і роз'яснення, що надаються Пленумом Верховного Суду. Вони оформляються у вигляді постанов і містять, як правило, положення з питань належного застосування законодавства, у тому числі того, яке регламентує організацію та діяльність правоохоронних органів. Постанова Пленуму Верховного Суду України, що містить роз'яснення, є обов'язковою не тільки для судів нижчого рівня, але і для інших органів і посадових осіб, що застосовують закон, за яким давалося це роз'яснення.

5. Взаємовідносини суду та правоохоронних органів з іншими органами державної влади й управління.

Хоча правоохоронні органи і мають свої чітко визначені завдання, але існують і працюють не ізольовано від органів, установ та організацій, що створюються державою для здійснення, як відзначалося раніше, діяльності в усіх

сферах життя. Такі зв'язки – об'єктивна реальність. Вони є цілком закономірними і будуються організовано й упорядковано. В їх основі лежать правила, сформульовані в Конституції України та чинному законодавстві.

Особлива роль відводиться органам державної влади, докладні положення про функції й організацію яких вивчаються в дисципліні «Конституційне право України». Взаємовідносини та взаємозв'язок цих органів із правоохоронними органами визначаються неоднозначно. Їх зміст залежить від низки обставин. На них впливають як рівень (місце в ієрархічній градації) конкретного органу державної влади або правоохоронного органу, так і приналежність того або іншого правоохоронного органу до відповідного різновиду органів такого зразка, наприклад до судів, органів прокуратури, внутрішніх справ, юстиції.

Відповідно до Конституції України в державі сформовані органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Взаємовідносини вищих органів державної влади України з правоохоронними органами визначаються низкою факторів. Серед них необхідно виділити:

- по-перше, здійснення органами державної влади цього рівня (Верховна Рада України) законотворчості, тобто видання обов'язкових до виконання на території всієї держави законів. Такі закони регулюють не лише питання організації правоохоронних органів, але і зміст їх діяльності. Саме ці органи беруть активну участь у втіленні в життя положень законів. Але в цій сфері існує і зворотний зв'язок – практика застосування законів правоохоронними органами є ефективним засобом перевірки життєздатності законів. На підставі досвіду застосування законів правоохоронними органами виробляються рекомендації з удосконалення законодавства, які беруться до уваги в процесі правотворчої діяльності, що здійснюється Верховною Радою України (залучення працівників правоохоронних органів, науковців вищих навчальних закладів правоохоронної системи постійними комісіями Парламенту під час розробки законів, у першу чергу комісією із законності і правопорядку);

- по-друге, вищий орган законодавчої влади України уповноважений вирішувати низку питань щодо формування центральних судових і правоохоронних органів. Відповідно до Конституції України Верховна Рада України дає згоду на призначення Президентом України на посаду Генерального прокурора України; також вона обирає шість суддів Конституційного Суду України;

- по-третє, ефективною формою контролю за діяльністю державних органів, у тому числі правоохоронних, є надане народним депутатам України право запиту, на який відповідні державні органи і посадові особи зобов'язані дати відповідь протягом сесії Верховної Ради України. Проте ця форма контролю не повинна використовуватися для втручання в ухвалення правоохоронними органами та органами суду рішень з конкретних справ (наприклад, під час винесення судових рішень); принцип незалежності суддів і народних засідателів, підпорядкування їх тільки закону залишається непорушним у цій сфері відносин;

- по-четверте, для характеристики взаємовідносин вищого органу

державної влади України з правоохоронними органами принципове значення має здійснення першим конкретних заходів щодо зміцнення законності і правопорядку, а також узгодженість та ефективність дій у цій сфері.

Мають свою специфіку і взаємовідносин правоохоронних органів з органами державного управління, функціям та основам організації яких присвячено навчальну дисципліну «Адміністративне право».

Коло цих органів є значно ширшим, ніж коло органів законодавчої влади – від Кабінету Міністрів України, державних комітетів, міністерств найрізноманітніших напрямків і профілів до місцевих управлінь, відділів й інших установ, що здійснюють управління, наприклад у сфері дорожнього господарства, благоустрою тощо.

Існують різні класифікації органів державного управління. Однією з них є та, що засновується на врахуванні виконуваних завдань. Відповідно до неї ці органи поділяються на органи управління народним господарством, органи управління соціально-культурним будівництвом та органи управління у сфері адміністративно-політичної діяльності (оборона, іноземні справи, охорона державної безпеки і громадського порядку, юстиція). Правоохоронні органи у своїх завданнях і провідних напрямках діяльності найбільш близько стикаються з органами управління останньої групи. Більш того, деякі правоохоронні органи (МВС України, Міністерство юстиції України), як відзначалося вище, одночасно є також органами державної влади, оскільки на них поряд із правоохоронними завданнями покладаються і управлінські.

У свою чергу, інші органи державної влади, що здійснюють свої функції у сфері адміністративно-політичної діяльності, виконують деякі правоохоронні завдання. Наприклад, Служба безпеки України та її органи покликані здійснювати оперативно-розшукові й слідчі дії щодо виявлення і розкриття деяких небезпечних злочинів, чітко перелічених у законі, а також щодо виявлення винних у їх скоєнні. Усе це є істотним внеском у правоохоронну діяльність. Але ця ділянка роботи для Служби безпеки України при всій своїй складності і відповідальності не є єдиною або головною. Її зусилля насамперед зосереджено на захисті державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України, законних інтересів держави і прав громадян від діяльності іноземних спецслужб і зазіхань з боку окремих організацій.

Для оцінки взаємовідносин судових і правоохоронних органів з органами державної влади дуже важливим є те, що першим була надана низка істотних повноважень стосовно інших. Це повноваження, пов'язані передусім зі здійсненням контролю за законністю дій більшості органів державної влади і посадових осіб, що працюють у них, зокрема:

1) Генеральному прокурору України та підлеглим йому прокурорам належать повноваження щодо здійснення нагляду за дотриманням і правильним застосуванням закону рядом державних органів і посадових осіб;

2) винесені судами в межах їхньої компетенції вироки й інші рішення є обов'язковими до виконання на всій території України всіма державними органами і громадськими об'єднаннями, посадовими особами і громадянами.

Невиконання чи перешкоджання виконанню судового рішення посадовою особою, у тому числі органом державної влади, може бути суворо покарано.